

EGY VIDÉKI NŐI LAP ÉS MUNKATÁRSAI AZ 1880-AS ÉVEKBEN

BACSÓ VIVIEN¹

BEVEZETÉS

Az újkori nők történetének tanulmányozásakor véleményem szerint rendkívül szükséges az irodalmi művek mellett a korabeli sajtótermékek tanulmányozása. Az újságok és folyóiratok jól bemutatják azt a kort, amelyben megalkották őket. A női sajtótermékek két csoportját lehet vizsgálni a 19. századi nőtörténet tanulmányozásakor. Kéri Katalin *Hölgyek napernyővel* című munkájában a következő felosztásban vizsgálta a lapokat. Az egyik csoportba sorolta azokat a lapokat, amelyek az 1860-as évektől egyre nagyobb példányszámban kerültek kiadásra. Ezek a lapok nőkről nőknek szóltak, gyakran a szerkesztői és írói is hölgyek voltak. Ezeknek a sajtótermékeknek csak kis része volt hosszú életű, nagy részük rövid időn belül megszűnt, vagy beolvadt más, nagyobb lapokba. A másik csoportba sorolta a változatos színvonalú, helyi vagy országos terjesztésre szánt lapokat, amik ugyan nem kifejezetten női lapok voltak, de tartalmuk szoros összefüggésben állt a szerkesztők, lapkiadók nőképével.²

EURÓPAI NŐI LAPOK

Az európai sajtó történetében a 17. század derekától kezdve bukkantak fel női lapok. A korai újságok közül való a spanyol Francisca de Aculodi által szerkesztett *Noticias Principales y Verdaderas (Legfontosabb és Igaz Hírek)* vagy például az 1693-ban kiadott angol származású *Ladies Mercury (Hölgyek Hírmondója)*. Ekkoriban a lapok még kis példányszámmal keltek el. Ezért is volt meghatározó az eladás szempontjából az 1725-ben Lipszében megjelenő német lap *Gottsched Die Vernünftigen Tadlerinnen (Értelmes Kritikus Nők)* címmel, mivel ebből 2000 példányszámot adtak el. Angliában Elisabeth Haywood lapja, a *Female Spectator (Női Szemlélő)* számított igen jelentős lapnak, amelyben esszéket és románcokat olvashattak havi jelleggel 1774 és 1746 között a hölgyek.³

A korai kezdemények folytatásaként a 18. század közepétől kezdett el tágabb körökben kibontakozni olyan lapok kiadása, amiket kifejezetten nők számára alkottak. Ez a fejlődő tendencia azzal magyarázható, hogy a felvilágosodás korában fokozódott a női nem egyenjogúsítására való igény. Európa-szerte egyre nagyobb figyelmet szenteltek a lányok taníttatására, képzésére. Ennek következtében az olvasó nők aránya is ugrásszerűen megnövekedett. Lassan a munkásnők számára is

¹ Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet, hallgató

² KÉRI: 2008, 27.

³ KÉRI: 2008, 22.

elérhetővé és érdekessé váltak a magazinok, hiszen az őket érintő témákat is tartalmazták. Az újságokban szó volt divatról (főként képekben), receptekről, háztartási praktikákról és tanácsokról, illetve gyermeknevelési problémákról és azok megoldásairól.⁴

Európában a 19. század női lapjainak kiadását nagymértékben befolyásolta, hogy az embereknek egyre több szabadideje lett. Egy-egy női magazin megjelenése egy-egy társaság vagy szervezet létrejöttéhez volt köthető. Azokban az országokban, ahol felerősödtek a nőemancipációs mozgalmak, radikális csoportok jöttek létre, amelyek felszólaltak a nők egyenjogúsága mellett sajtótermékeikben. Az 1800-as években, főként a francia hölgyeknek szánt lapokban, már szó esett a főbb gazdasági, politikai kérdésekről és olyan problémákról, amik a kor asszonyait sújtották. A század közepén megjelenő újságokat férfiak írták, az újságírás ebben az időben még szinte teljes mértékben férfiszakmának minősült.

„Az 1848-as forradalmi események több országban arra ösztönözték a hölgyeket, hogy külön lapokat alapítsanak, melyek hasábjain kifejezhetik saját követeléseiket. Franciaországban ekkor jött létre a *La Voix des Femmes (Nők Hangja)* és a *L'Opinion des Femmes (Nők Véleménye)*, Lipcsében pedig ekkor született meg Louise Otto *Frauenzeitung (Nők Lapja)* című újsága. Több lapot üldözött a rendőrség bátor hangja, a nők jogainak határozott követelése miatt.”⁵

Az 1860-as évek hozott a lapkiadások terén új fordulatot. Genfben Marie Goegg-Pouchoulin 10 esztendőn át szerkesztette a *La Solidarité (Szolidaritás)* című lapját, ami a nőmozgalmi aktivisták első nemzetközi újsága volt. Itáliában 1868-ban Anna Maria Mozzoni a *La Donna (A Nő)* című kozmopolita lapot jelentette meg. Az 1880-as évekre a sajtótermékek száma Európa-szerte, ezzel együtt hazánkban is jelentősen megnövekedett. Sokszorosára nőtt mind a lapok, mind az eladott példányok száma. A sajtó kezdett valódi tömegsajttóvá válni. Európa nagyobb városaiban megjelentek az újságosbódék, ahol valamennyi társadalmi réteg megtalálhatta a számára érdekes sajtótermékeket.⁶

„A nőmozgalom erősödésének, a nők társadalmi, gazdasági, kulturális színtereken való előrenyomulásának eredményeként a századvégén már egyre több napi- és hetilap közölt nőkről és nőknek szóló hírt, cikket. Ez azt is jelentette, hogy egyre több nő vált rendszeres újságolvasóvá, sőt előfizetővé.”⁷ Annak ellenére, hogy az olvasás mindenütt bevezetésre került, és ezzel arányosan nőtt az írni-olvasni tudók száma, a korban még így is inkább az elit nőtagjai alkották e lapok fő olvasóközönységét.

MAGYAR ELŐZMÉNYEK

Nőknek szóló folyóiratok Magyarországon már a 18. század végén is léteztek, de ezek a lapok viszonylag rövid életűnek bizonyultak. Ezekből a még igencsak korai-

⁴ KÉRI (szerk.): 1997.

⁵ KÉRI (szerk.): 1997.

⁶ KÉRI (szerk.): 1997.

⁷ KÉRI: 2008, 32.

nak tekinthető kezdeményezésektől eltekintve, hazánkban csak a 19. század második felétől fogva figyelhető meg a nőknek szóló újságok és magazinok kiadásának fellendülése. A magyarországi lapkiadás a reformkorban vett először nagyobb lendületet, a forradalom és a szabadságharc után azonban lényegesen visszaesett a magyar nyelven megjelenő újságok száma. A dualizmus kezdetétől fogva viszont gomba módra szaporodtak a napi-, heti- és havilapok.

Az időszaki sajtó is szükségesnek látta, hogy – akár politikai, vagy akár üzleti érdektől vezérelve, de – kielégítse a nők kulturális igényeit, és megteremtse a kifejezetten nők számára készített sajtóorgániumot, amit gyűjtőnéven női lapnak nevezhetünk. „Női lap elnevezésen tehát azokat az időszakos sajtótermékeket értjük, amelyek a nők különleges társadalmi, gazdasági és alkati helyzetéből folyó szükségleteket és igényeket kívánnak kielégíteni.”⁸

Magyarországon az első magyar nyelvű időszaki sajtótermék a nők számára az irodalomtörténeti szempontból is nagy jelentőségű *Uránia* volt. 1794-ben jelent meg az első kötet Kármán József⁹ és Pajor Gáspár¹⁰ szerkesztésében és kiadásában. Kármán a főrendű asszonyok körében találta meg elsősorban a közönségét, hiszen műveltségben és anyagiakban csak ők jöhettek számításba a 18. század derekán.

A korban ezt követő lap *Laura* címmel jelent meg, de ez a kezdeményezés nem számottevő, nem jelentett fejlődést, mivel csak két száma jelent meg, és a tartalma is igen kezdetleges volt. A lapot Révkomáromban adta ki Gödörházi Gödör József¹¹ 1824-ben, a „pallérozottabb magyar Famíliák számára”¹². A szerző olyan időszakos lapot akart kiadni, „mellyek által a nemzeti kultúra a Szép nem között is virágozhatnak.”¹³

Ezután évtizedek következtek magyarországi női lapok megjelenése nélkül. Hiányukat részben az almanachok pótolták, amelyek akkor Európa-szerte divatosak voltak. Bennük próbálták az év legjobb irodalmi alkotásait a jó módú nőközönség elé tárni. Ebben az időszakban azonban már kialakulóban volt Magyarországon egy olyan női olvasói réteg, amelyre a továbbiakban építeni lehetett lapkiadáskor. A reformkor divatlapjai, amelyek inkább irodalmi folyóiratok voltak, már az ő igényeiket próbálták kielégíteni, de ezek még nem nevezhetőek teljes értékű női lapoknak. „A *Der Spiegel* volt közöttük az első, amely 1828 és 1852 között jelent meg, és rendszeresen közölt divatkép-mellékleteket is.”¹⁴

Az idő múlásával megjelent az első magyar nyelvű divatlap, a *Regélő-Honművész*, ami 1833-ban indult útnak Mátray Gábor¹⁵ kiadásában és szerkeszté-

⁸ NAGYDIÓSI (szerk.): 1958, 193.

⁹ Kármán József (1769–1795) író, szerkesztő ügyvéd.

¹⁰ Pajor Gáspár (1766 v. 1767–1840) író, szerkesztő, orvos.

¹¹ Gödör József (gödörházi) (1795–1858) bölcséleti doktor, lelkész-esperes és szász-weimári nagyhercegi tanácsos, író és szerkesztő.

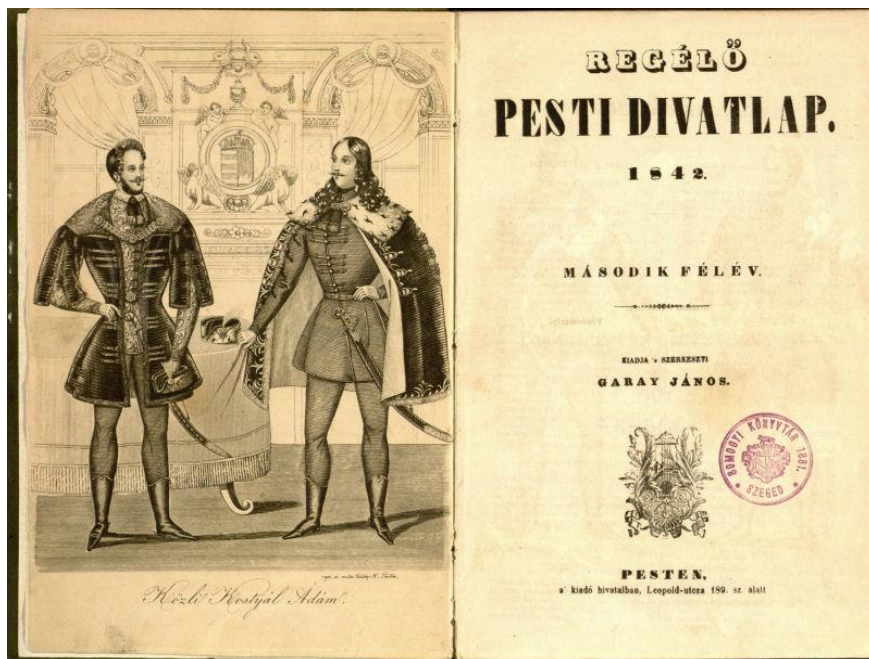
¹² NAGYDIÓSI (szerk.): 1957, 194.

¹³ NAGYDIÓSI (szerk.): 1957, 194.

¹⁴ KÉRI: 2008, 27.

¹⁵ Mátray Gábor (született: Rothkrepf) (1797–1875) zenetörténész, zeneszerző, újságíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

sében, amit 1841-ig forgathattak az olvasók. Előfizetőinek csaknem egyharmada nő volt (kb. 700-ból 200 fő).

1842-ben Garay János¹⁶ vette át kiadóként a lapot, és a cím *Regélő Pesti Divatlapra* változott. 1844-től Erdélyi János¹⁷ neve szerepelt a címoldalon. Erdélyi az év közepén nyugat-európai utazásra indult, és átadta a lapot volt sógorának, Vahot Imrének,¹⁸ aki *Pesti Divatlap*ként folytatta, majd 1848-ban *Divatlap* cím alatt jelentette meg. „Az induláskor a nemzeties irányú művelődést szolgáló, a kor szellemével lépést tartó, az irodalmi, a művészeti és társas élet eseményeiről, jelenségeiről tudósító és vitatkozó divatlap, pletykalap irányba mozdult el, amikor 1844-ben Vahot Imre szerkesztése alatt hangot váltott: az üzleti eredményesség érdekében ki is szolgálta a divatot, a polemizáló hangvétel a szellemeskedés és erőltetett magyarkodás irányába torzult. Vahot érdeme viszont, hogy Petőfi Sándort vette maga mellé irodalmi segédszerkesztőnek. 1845 áprilisáig itt jelentek meg első közlésben Petőfi versei.”¹⁹ Ebben az időszakban, amikor a híres költő a lap segédszerkesztője volt, a *Pesti Divatlap*nak 3000 előfizetője volt, akik között számos hölgy előfizető lehetett, hiszen a női olvasók körében Petőfi nagyon kedvelt volt. A *Divatlap* 1848-ban szűnt meg, utódja később a *Pesti Divatlap* lett.

¹⁶ Garay János (1812–1853) költő, író, újságíró.

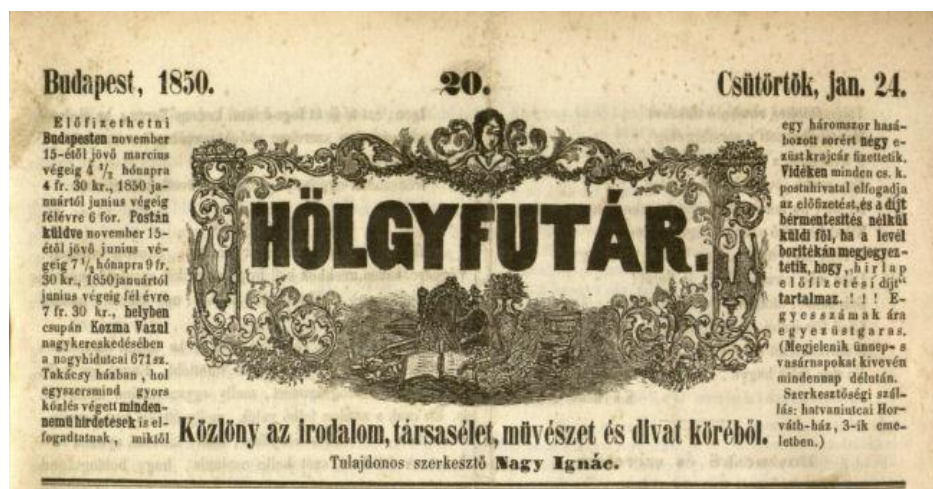
¹⁷ Erdélyi János (1814–1868) ügyvéd, akadémiai tanár, az MTA rendes tagja, a Kislaludytársaság titkára, költő.

¹⁸ Vachottfalvi Vahot Imre (Született: Vachott) (1820–1868) ügyvéd, színműíró, szerkesztő.

¹⁹ DOBOSNÉ (szerk.): 2007.

Szintén az 1840-es évek terméke volt a Frankenburg Adolf²⁰ kiadásában megjelent *Magyar Életképek* (1843), amely 1844-től *Életképek* címen élt tovább. Az újság az első évben szépirodalmi antológiaként jelent meg havonta egyszer, szabaddalmaztatása után már hetilapként árulták az újságárusok. A lap egyik célkitűzése volt a nők magyarosítása, emellett 1847-től divatképeket és társasági híreket közölt. Ebben az évben Jókai Mór vette át a szerkesztését, és innentől kezdve még nagyobb hangsúlyt fektetett a női témákra. Elindította az ún. *Hölgysalon* című rovatot, ahová Szendrey Júlia²¹ is gyakran publikált.²²

Magyarországon 1849-től jelent meg az első kimondottan nőknek készült lap, a *Hölgyfutár*, amely az irodalmárok szerint egy közepszerű irodalmi lap volt. 1850-ben összesen 430 előfizetője volt, de ez a szám 1854-re 1800-ra emelkedett. Jellemző a kor állapotaira, hogy a Nagy Ignác²³ által szerkesztett újság előfizetési feltételei iránt külföldről érdeklődtek, de például számos magyar városban (pl. Győrben) azt sem tudták, hogy létezik-e ténylegesen. Ez a lap elsősorban a közép és a kisnemesség, kisebb részben pedig a polgárság asszonyainak olyan magyar nyelvű újsága volt, amely fő céljának tekintette a szórakoztatást. Divatképeket, kottákat, szabás- és kézimunkaíveket, verseket és elbeszéléseket közölt.²⁴ „Népszerűségének emelkedését jelzi, hogy a női szerzők (Kánya Emília, Kempelen Róza, Bulyovszki Lilla és mások) műveit is közlő lap 1856-ban már 1800 előfizetővel rendelkezett.”²⁵

²⁰ Frankenburg Adolf (1811–1884) humanista és emlékiró, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Kisfaludy Társaság rendes és a Petőfi Társaság tiszteletbeli tagja.

²¹ Szendrey Júlia (1828–1868) költő, író, előbb Petőfi Sándor, majd Horvát Árpád történész felesége.

²² KÉRI: 2008, 28.

²³ Nagy Ignác (1810–1854) író, szerkesztő, műfordító, a Kisfaludy társaság tagja és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

²⁴ DOBOSNÉ (szerk.): 2007.

²⁵ KÉRI: 2008, 29.

A *Hölgyfutár* „vetélytársaként” 1857-ben indult a *Nővilág* című lap 3500 előfizetővel, amelynek főszerkesztője Vajda János volt. Az újság a kortársak szemében afféle nőknek szóló vasárnapi újság volt, amely a női nemet közvetlenebbül érintő problémákkal is foglalkozott. „Kiadója, Heckenast²⁶ olcsó Divatlapnak szánta, de szerkesztőjének köszönhetően annál több, tartalmasabb lett. A lap hasábjain olyan híres szerzők, tudósok tollából közöltek írásokat, mint például Vámbéri Ármin, Prévost-Paradol.”²⁷ Az újság fő munkatársai közé tartozott két hölgy is: Jósika Júlia és Heckenast-Bajza Lenke.

A *Nővilág* olyan hagyományokat indított el a nőknek szóló újságírás történetében, amelyek aztán később, a dualizmus évtizedeiben is tovább éltek más lapok szerkesztésében. Egyrészt tudósított a külföldi divat újdonságairól, különös tekintettel a francia divatra, másrészt világhírű színésznők és énekesnők fellépéseit követte nyomon; harmadrészt pedig nagy hangsúlyt fektetett az idegen tájak, valamint az elmúlt történelmi korok híres nőinek bemutatására. Az újság számos cikket külföldi lapokból ollózott össze, kissé átalakítva az eredeti sorokat, ez a módszer azonban a korszak újságírásában nem volt szokatlan, sőt a legtöbb újság így működött.

Sikeres üzleti vállalkozásnak indult 1879-ben a *Képes Családi Lapok* című folyóirat. Az egyetlen volt lapársai körében, ami hosszú távon át fenn tudott maradni. A lap tartalmát főként szépirodalmi alkotások, aktuális események, ismeretterjesztő írások, háztartási, orvosi és divattanácsok alkották. Szépirodalmi részében másod-harmadvonali írók publikáltak, csupán elvétve bukkant fel egy-egy nagyobb név. „Sikerének titka két dologban rejlett. A lap hangsúlyt fektetett az aktualitásra – fontos szerephez jutottak a képek rövid magyarázatokkal, ami tökéletesen megfelelt az előfizetők szellemi színvonalának, nemkülönben az, hogy a hetilapok közül elsőként mozdult rá – mintegy a későbbi bulvárlapok előfutáraként – a közönség rémhír, erőszakos történetek és bűnügyek iránti fokozódó éhségére.”²⁸

A *Nemzeti Nénevelés* 1879-es elindulásával egy olyan folyamat vette kezdetét, amelynek következtében ugrásszerűen megsaporodtak a nőkkel foglalkozó írások. „1880-tól bontakozott ki a *Nemzeti Nénevelés* című, színvonalas folyóirat működése, mely a dualizmus korában talán a legkiválóbb nőkről és nőknek szóló folyóirat volt. Kifejezetten a nők, a leányok neveléséhez kívánt segítséget nyújtani, egyrészt nevelési, oktatási tárgyú cikkeivel, másrészt tudományos témájú tanulmányokkal.”²⁹

A *Hölgyvilág* hetilap tehát ezért is fontos mérföldkő megyénk sajtótörténetében, mert ez az első kimondottan nőknek íródott lap miskolci székhellyel.

²⁶ Heckenast Gusztáv (1811–1878) nyomdász, könyvkiadó, könyvkereskedő.

²⁷ KÉRI: 2008, 29.

²⁸ DOBOSNÉ (szerk.): 2007.

²⁹ KÉRI: 2008, 32.

A HÖLGYVILÁG MINT SZÉPIRODALMI HETILAP

„Soha nem közöltek az újságok annyi cikket, rövidebb-hosszabb hírt a nőkről, mint az 1880-as évektől kezdődő évtizedekben. Ez a folyamat már a hatvanas évektől elindult, és a sajtótermékek sokasodásának következtében a századvegre jelentősen előrehaladt.”³⁰ Ebből a tényből kiindulva nem véletlen tehát, hogy Váncza Mihály úgy döntött, a hölgyeknek szenteli újabb lapkísérletét.

A *Hölgyvilág* egy félbehagyott, szépirodalmi lapkíséretként maradt az utókorra. Persze kezdetben nem torzónak szánta szerkesztője és kiadója, ifj. Váncza Mihály, aki saját nyomdájában nyomtatta a lapszámokat. Könyv-nyomda intézetet alapított, főutcai házuk („főutca 53. Szám, Váncza ház”³¹) udvarán szedőtermet építtetett, ami korszerűen volt berendezve és világos szobái voltak, ugyanis oldalfala és tetőzete üvegből készült. A modernizmus jegyében robbanómotoros gyorsajót vásárolt a minél mesteribb munkavégzés érdekében: „E modern technikával egyszerre próbál népújságot, Miskolcon elsőként politikai napilapot, többféle szak-jellegű közlönyt és végül szórakoztató, hölgyolvasóknak szánt irodalmi hetilapot indítani.”³²

A *Miskolcz és Vidéke* 1884. március 15-ei, 34. számában harangozta be a *Hölgyvilágot*, amiben Váncza megjegyezte, hogy olcsóságánál fogva a hasonló német női lapokat igyekszik kiszorítani a piacról. Ilyen német vállalkozás volt például a lipcsei *Bazar* című divatlap, ami hat nyelven, negyedmillió példányban jelent meg. Magyarországon is ez volt a legelterjedtebb divatlap. Szabó Richárd

³⁰ KÉRI: 2008, 36.

³¹ *Hölgyvilág*, 1884.

³² ZIMONYI: 1987, 17.

(1820–1873), a negyvenes évektől kezdve ennek magyar kiadásaként indította el 1866. január 1-jén a *Magyar Bazárt*. A havonta kétszer megjelenő lap fő részei az illusztrációk és a szabásminták voltak, amik megegyeztek a némettel. Egy év alatt mintegy háromszáz szabásívet és ezer különféle rajzot közölt.³³

Az április 1-jén megjelent *Miskolcz és Vidékében* Váncza már bejelentette: „*Hölgyvilág* cím alatt ifj. Váncza Mihály szerkesztésében és kiadásában új lap indult meg.”³⁴ Zimonyi úgy fogalmaz, hogy a *Hölgyvilág* egy ifjú írójelölt ambíciójára épült üzleti vállalkozás volt, amelynek íve összefüggött a választásokkal, aminek tényét az is bizonyítja, hogy az utolsó száma a választások utolsó napján jelent meg, június 22-én.³⁵

Küllemét tekintve a *Hölgyvilágnak* az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött mikrofilmjeiből látható, érzékelhető, hogy igényes belső szerkesztésű lapról van szó. Az újság tipográfiával, díszes rajzokkal volt ellátva. A korabeli árakhoz viszonyítva pedig olcsó sajtóorgánumnak számított (egy évre 4 Ft, fél évre 2 Ft, negyed évre 1 Ft), tehát nem csak a módosabb hölgyek és urak tudtak előfizetni a lapra. Váncza lapja a gazdagabb, polgárosult réteg támogatását rendre élvezte. A *Hölgyvilágban*, a *Szerkesztő postája* című rovatban gyakran felütik a fejüket szerkesztői köszönetek, amikben anyagi támogatásokat és hozzájárulásokat említ a szerkesztő, de kérések is előfordulnak további támogatás kéréséről: „G. J. urnak Debreczen. Kérjük jövőre is szíves támogatásodat. Üdv!”³⁶

Váncza a tartalommal kapcsolatos elképzeléseit, illetve szerkesztői célkitűzéseit a már említett, *A társadalom bogarai* című írásában is kifejtette: „Ma mondhatjuk, már fénykorát éli a sajtó- és hírlapirodalom, mert ma a hány féle az ember, annyi féle a lap; mindenkinek szüksége lévén újságra, hogy annak olvasásával szélesítse tudáskörét. Míg a munkás néplapot betűz, a politikus politikai lapok vezér és irány-cikkeivel bíbelődik, a szakemberek a szaklapok kritikáit fontolgatják, addig a nők a hölgylapok mellett sorakoznak. Szóval ma már mindenki olvas lapot.”³⁷ Ez a megfogalmazás sokkal optimistább, mint ahogyan azt a körülmények indokolták volna. Miskolcon ugyanis a megjelenő lapok száma és azok példányszáma nem azt mutatja, hogy a korban az olvasók tényleg kapkodtak volna a sajtótermékekért, így túlzás azt állítani, hogy mindenki olvasott volna valamilyen sajtóorgánumot, de az újságírók és lapkiadók ennek megvalósításán fáradoztak.

„Előfizetési felhívás a *Hölgyvilág* című szépirodalmi hetilapra, mely díszes kiadásban, jeles tartalommal minden vasárnap egy egész ívnyi terjedelemben jelenik meg.”³⁸ Ezzel a felhívással, illetve beharangozóval ismerteti újdonsült lapját Váncza Mihály. Az újságot, ahogy már említettem, széles körben kívánta terjeszteni, nem akart leragadni Miskolcon és környékén, hanem a fővárosban és azon túl is el szeretne volna adni lapját. Az 1880-as évek Magyarországon, főként egy vidéki

³³ SZABOLCSI (szerk.): 1979.

³⁴ ZIMONYI: 1978, 25.

³⁵ ZIMONYI: 1978.

³⁶ *Hölgyvilág*, 1884. 3. 16.

³⁷ DOBROSSY (szerk.): 2003, 955.

³⁸ *Hölgyvilág*, 1884.

réteglap esetében ez nem is működhetett volna másként. Szükség volt az országos ismertségre és az ebből fakadó szélesebb felvásárlói körökre. Az újság hirdetései- ben és különböző rovataiban (pl. gyász, esküvő stb.) is megmutatkozik, hogy az ország szinte mindegyik szegletéből volt megrendelője a lapnak. Ezekből a rova- tokból nem csupán arra következtethetünk, hogy az ország melyik részeiből érdeklődtek az újság iránt, hanem arra is, hogy milyen rétegbeli, milyen foglalkozású emberek forgatták. Ezek szerint voltak: színésznők, kereskedők és leányaik, orvosok feleségei, illetve lányai, ügyvédek hozzátartozói, úrhölgyek, úriemberek és a körülöttük megforduló társaság, de módosabb polgárasszonyok, háziasszonyok, feleségek és anyák is előfizetői lehettek a *Hölgyvilágnak*.

A hetilap szombatnapként, illetve vasárnaponként jelent meg hölgyeknek, polgárasszonyoknak szánt réteglapként, valamint családi magazinként. Közölt szép- irodalmi írásokat, társasági pletykákat, rejtvényeket, szórakoztató történeteket, recepteket, hasznos apróságokat és tanácsokat, társalgási tudnivalókat, zsebkendő- üzenetek jelrendszerét s ehhez hasonlókat is. A hölgyolvasóknak szánta a mellékle- teteket is, amik havonta jelentek meg, a *Háztartási Lapokat* és a *Divatcsarnokot* is.

Az újság, mint a korban a legtöbb lap, az irodalmi élethez főként mint üzleti vállalkozásként kapcsolódott, ezzel magyarázható az, hogy teljességgel hiányoznak a kritikák és értékelések belőle, viszont szívesen közölt ismeretterjesztő értekező prózákat. Így harangozta be a szerző az irodalmi arculatot: „A szépirodalmi rész- ben lesznek költemények, beszélyek, rajzok, csevegések. Lesz állandó irodalmi és művészeti rovatunk, hozunk rövid helyi, fővárosi és vidéki híreket válogatott tartal- lommal.”³⁹ A lap irodalmi éle leginkább a szórakoztató és könnyed írások és afo- rizmák összegyűjtéséből állt.

Példaként emelnék ki egy elbeszélést, aminek bevezető fejezetével az első számban (1884. március 30.) találkozhattak az olvasók. Ez egy folytatásos beszély, aminek a címe *Mondego*. Írója Bornemissza Árpád,⁴⁰ aki kifejezetten a *Hölgyvi- lágnak* írta a történetét. Rajta kívül volt még néhány olyan író és költő, akik ki- mondottan Vánca kérésére írtak, de ők szinte mind a másodvonalból kerültek ki. A nevesebb művészek alkotásait csupán átvette a lap, és úgy adta ki azokat.

A *Mondego* története egy szerencsejátékozás közben meggazdagodott, művelt fiatalemberről szól, aki miután meggazdagodott a „zöld asztalnál”, vagyonát nem rejtegette a bukott mágnások előtt, hanem szívesen megosztotta bárkivel, aki csak kérte. Ám cserébe soha nem várt semmit: „Monego nem azon emberek közé tarto- zott, kik viszontszolgálatra számítanak.”⁴¹ Sőt, odáig ment óriási adakozó kedvé- ben, hogy a végén pompás párizsi lakásának berendezését is el kellett adnia. Ek- képpen kért kölcsön Don Emilio Mondegotól egy nápolyi férfi:

³⁹ *Hölgyvilág*, 1884.

⁴⁰ Bornemissza Árpád (1848–1885) huszárhadnagy. Beszélt németül, franciául, csehül, lengyelül és szlovákul; szenvedélyes karikaturista volt; előszeretettel írt szépirodalmi lapokba humorisztikus tárcacikkeket és beszélyeket, valamint történeti dolgozatokat.

⁴¹ *Hölgyvilág*, 1884. 1. 2.

- „Oly korán kedves Senor, mily szerencsés véletlennek köszönhetem a látogatást?
- Bocsánat, inkább későn, a Hotel de Ville órája most ütötte a kilenczet, midőn Elmire szalonjait elhagyva önhöz siettem. Egész éjjel játszottam és mindennemet elvesztettem.
- Legalább nem hazudik – gondolá Mondego, azután fennhangon – képzelem, mily lelki küzdelmébe kerülhetett ez önnek, nekem idegennek ezt így nyíltan bevallani.”⁴²

A fanyar humor a történet egészén át érezhető, ami Bornemissza sajátos stílusát jeleníti meg. Mondego alakja a kor férfi eszményképét tárja elénk: megnyerő küllem, udvarias, ám kissé szurkálódó jellem. A kor hölgyeinek álma. Egy hibája van, függősége a szerencsejáték. Amíg nem nyert milliókat, nem volt népszerű, csupán a pénze tette azzá a társaságban és a nők körében is. A férfi tragikuma főként ebben rejlik. Bornemissza Árpád, úgy gondolom, Mondego karakterébe és a férfi életútjába sűrítette korának társadalomkritikáját, ami könnyedségével és szórakoztató stílusával megállja a helyét a lapban. Minden bizonnyal népszerű olvasmánynak számított a *Hölgyvilág* olvasóinak körében.

Nem szeretnék leragadni az első szembe jövő történetnél és annak elemzésénél, ugyanis az újság irodalmi felhozatala még tartogat ígéretes műveket. A hetilapban helyet kapott a klasszikus és élő, a magyar és világirodalom egyaránt. Az írások hangvétele „nemesen szórakoztató”, a klasszikus alkotóktól az elmés aforizmáig szerepeltetik az újságban a szerkesztők.

Van egy külön rovata a *Hölgyvilágnak*, amiben olyan cikksorozatot jelentettek meg lapról lapra, amiben jeles férfiak és nők biográfiáját tárták az olvasók elé. „E cikksorozat szellemes olvasmányul fog szolgálni hölgyeinknek.”⁴³ Főként élettörténeti adatokat közöltek, de előfordult az is, hogy a cikkeket kiszínezték érdekes apróságokkal. A cikkek első szakaszát Franciaország nagyjainak szentelték. Úgy tervezték, hogy a francia irodalom, tudomány és művészetek kiemelkedő jelentőséggel bíró alakjait veszik majd sorra és mutatják be az olvasóközönségnek. A sorozat Victor Hugóval vette kezdetét, majd öt követték volna például Jules Verne, Georges Clemenceau, Emile Zola stb.

A lap az irodalmi rovatok mellett nagy gondot fordított a társas élet alakítására, valamint az olvasók általános tájékoztatására. A társalgás élénkítése végett, közölt jeles mondásokat és szórakoztató, megtörtént eseményeket. Például az első számban a szerkesztő Jókai Mórtól idézett ilyesfajta mondásokat: „A diadalmaskodó asszony kevély lelke nem éri be a boldogsággal, az a más boldogtalanságát is akarja élvezni.”, vagy „A nagy ember erkölcsi bukása egy sír, a melyben napról-napra mélyebben süllyed a halott, reménye nélkül a feltámadásnak a világ megvetése.”⁴⁴

Közölt még a lapban szerző nélküli elmés gondolatokat is, amiket véleményem szerint a hölgyek előszeretettel gyűjtöttek ki naplóikba, emlékkönyveikbe. Ilyen

⁴² *Hölgyvilág*, 1884. 1. 2.

⁴³ *Hölgyvilág*, 1884. 1. 7.

⁴⁴ *Hölgyvilág*, 1884. 1. 7.

írások voltak például a *Gondolatok* elnevezésű rovatban: „A tudomány gyökere keserű, de annál édesebb a gyümölcse”⁴⁵, vagy „Nincs a földön öröm, melyet bánat fellege ne borítana.”⁴⁶

Az olvasók háztartási praktikákat, recepteket, irodalmi alkotásokat cseréltek egymás között. A társalgás folyamatosan bontakozott ki a *Hölgyvilág* hasábjain, a „szalonban” – ahogyan az olvasók hívták –, egyre többen és többen kértek ide be-bocsáttatást.

A már emlegetett *Szerkesztő postája* rovatban a főszerkesztő válaszolt az előfizetők kérdéseire, panaszaira és észrevételeire. Megköszönte a beküldött cikkeket, beszélyeket, vagy esetleg elutasította azokat. Ilyen esetekben Váncza nem volt elnéző, kemény odamondott, nem tűrte a selejt megjelenését a *Hölgyvilág* hasábjain. Igyekezett odafigyelni a minőségre, és ennek megfelelően jelentetett meg bárminemű anyagot a lapban.

A korabeli közönség szerette a rejtvényeket, talányokat, de nemcsak megfejteni azokat, hanem saját maguk akarták elkészíteni őket. Divat volt és népszerű társasági elfoglaltság a rejtvényfejtés, és az ehhez kapcsolódó talányos, gondolkodásra ösztönző elfoglaltságok üzése. Az újságban sokan érdeklődtek egy-egy fejtörő elkészítésének a módjáról, és ebben a lap munkatársai és a többi olvasó segítségével bizton számíthattak. A rejtvények között, fajtájukat tekintve voltak szótalányok, betűrejtvények, négyszögtalányok, találós kérdések és versek, valamint számrejtvények. A talányok megfejtését mindig a következő lapszámban adta meg a szerkesztő. A helyes megfejtők között pedig ajándékokat sorsoltak ki. Például az egyik szerencsés megfejtő Váncza Mihály, *A társadalom bogarai* című művét nyerte meg, de lehetett még negyedéves előfizetést, egy doboz díszes levélpapírt és elegáns névjegyet is nyerni.

Szótalányra álljon itt két érdekes és elgondolkodtató példa:

„Mi a sír a földi szenvedésnek?
Az vagyok a tenger gyermekének!
Fordítsd vissza betüimet:
Nélkülem nincs úgy életed!
Első betüm, ha elveszed,
Napjaidat – bennem leled...”⁴⁷
(A megfejtés: rév, vér, év.)

A rejtvényhez sorolnám az újságban oly sokat emlegetett zsebkendő-jelrendszert is. Régebben férfi-nő kapcsolatokban ismeretes volt a legyező- vagy zsebkendő-nyelv használata. A legyezővel vagy a zsebkendővel végzett művele-

⁴⁵ *Hölgyvilág*, 1884. 3. 24.

⁴⁶ *Hölgyvilág*, 1884. 3. 24.

⁴⁷ *Hölgyvilág*, 1884.

teknek pontos jelentésük volt, amelyekkel a hölgy a gardedám jelenlétében is kifejezhette az úr felé a véleményét: készséget vagy elutasítást, esetleg vágyát.

Minden megjelent újság végén hirdetések kaptak helyet, ahol főként helyi árusok hirdették vállalkozásukat. „A *Hölgyvilág* szépirodalmi hetilap és a *Miskolcz és Vidéke* politikai lap részére felvesz hirdetéseket a legolcsóbb áron.”⁴⁸ Mivel az újság nem csak Miskolcon, illetve a megyében rendelkezett előfizetői körrel, így a hirdetők biztosak lehettek abban, hogy a meghirdetett üzletük és portékáik az ország szinte minden területén megjelenik majd. Ennek köszönhetően a miskolci árusok előszeretettel éltek a lehetőséggel, hogy Vácza lapjaiban reklámozzák vállalkozásukat.

Az újság hirdetői közé tartozott például Friedman Gyula, aki divatáru üzletét reklámozta a *Hölgyvilágban*, de az újságban (ezzel együtt a *Miskolcz és Vidékében* is) hirdetett még Kohn Fülöp női ruhakészítő és Spiegel Jakab is, aki mindennemű cipőkészletét ilyen módon reklámozta: „A nagyérdemű helybeli és vidéki közönségnek van szerencsém dúsan felszerelt raktáromat női, úri, gyermek- és fiúcipőkben becses figyelmőkbe ajánlani. Számos látogatásért esd Spiegel Jakab.”⁴⁹ A hirdetésekben látszik, hogy a korabeli Miskolc gazdasági életében fontos szerepük volt, illetve szép számmal voltak jelen a ruházati és divatkereskedők. „Nagy számban jutottak be textil-, ruházati és divatkereskedők a legtöbb adót fizetők közé. Számuk majdnem elérte a borkereskedők számát, vagyoni helyzetük viszont messze elmaradt mögöttük.”⁵⁰

Maga a felelős szerkesztő is hirdetett lapjaiban, többek között nyomdáját reklámozta a következő sorokkal: „Ifj. Vácza Mihály könyvnyomda-intézete könyv- és hírlapkiadóhivatala elfogad minden európai nyelvre bármily nagyságú könyvnyomdai munkákat a legdiszesebb kiállításban a legjutányosabb árak mellett.”⁵¹

A HÁZTARTÁSI LAPOK

⁴⁸ *Hölgyvilág*, 1884.

⁴⁹ *Hölgyvilág*, 1884.

⁵⁰ TÓVÁRI: 1997, 51.

⁵¹ *Hölgyvilág*, 1884.

„... havonként *Háztartási Lapok* cím alatt külön melléklettel szolgálunk, mely a konyha és háztartás köréből fog hozni jeles közleményeket. Azonkívül tartalmazni fog érdekes adatokat a szoba- és virágkertészeti stb. teendőkből.”⁵²

Tehát a melléklet foglalkozik kertészettel, azon belül szobanövények gondozásával, konyhaművészettel, barkácsolással és lakberendezéssel. Már a század elejétől kezdve megfigyelhető, hogy a női lapokat a szerkesztők és újságírók igyekeztek hasznos, ház körüli praktikákkal és tanácsokkal színesíteni. A korabeli hölgyek érdeklődési körére jellemző a háziasszonyi feladatkörre való fókuszálás, de a divat egyre szélesebb körben való követésével és a női jogok kiszélesedésével egyre másra kerülnek előtérbe az újabb, esetenként addig férfiasnak tekintett kedvtelések és elfoglaltságok, amik a lapok tartalmát is nagyon meghatározzák.

A mellékletben tudományos, élettani cikkekkel is találkozhatunk, mint például a helyes táplálkozás fontosságát bemutató írással, amelyben a minőségi és egészséges alapanyagok használatára hívja fel a figyelmet a cikk szerzője. A század végére megfigyelhető, hogy egyre nagyobb teret nyer mind az elit, mind a középosztály életében a sportolás és az egészséges életmód. Hallhatóvá válnak az egészséges és a mértékkel evés mellett érvelő hangok, elutasítja a régről beidegződött főúri nagy étkezéseket, habzsolásokat. „Szakácskönyveink azonban semmi tájékoztatást sem nyújtanak az egyes élelmi cikkek tápértékéről, nincsenek figyelemmel az emberi szervezet napi fogyasztási igényeire. Ennélfogva többnyire oly alakban adják az izom vérképző, s oly nagymértékben a melegségképző anyagokat, hogy a bevett tápcikkeknek csak kevés részét használhatják fel az emésztő szervek saját szükségleteik kielégítésére, míg viszont túltömetnek fűszerekkel és olyan anyagokkal, melyek az emésztő szerveknek csak terhére válnak. Vagyis sok drága, értékes anyagot halmoznak egybe, a helyett, hogy ezekből csak annyit adnának, a mennyi szükséges.”⁵³

Váncza Mihály menyasszonya, Bankos Margit is írt cikket a mellékletbe, *A konyhában* címmel, amiben különleges fogások elkészítésének a módját írta le, többek között azt, hogy miként készíthetnek a háziasszonyok kiváló pácot bárányhoz. Saját élményeiből merít, amikor összeállítja az írást; leír így olyan receptet is, amit egy hajókirándulás alkalmával tanult el egy francia séftől. A háztartásban is óriási teret nyert a francia divat utánzása, követése. A francia konyha fogásai minden étkezést különlegessé tudtak varázsolni, a fogadások elengedhetetlen ékeit alkották az ilyen étkek. Hónapokra lebontva étrendötleteket is közöl a melléklet. Reggeli a szabadban elnevezéssel, július és augusztus hónapra ezeket az ételeket ajánlják: hideg borleves, pisztráng aszpikban, „borjúkotelette á la bellevue”⁵⁴, pástétom és desszert gyanánt fagyalt.

⁵² *Hölgyvilág*, 1884.

⁵³ *Hölgyvilág*, 1884.

⁵⁴ A *kotelette* francia szó, ami felszeletelt oldalas részeit jelenti. Disznó-, borjú- vagy juhhús, melyeket sózás után többnyire lisztbe, tojásba és zsemlemorzába mártva, vagy sózva, forró zsírban, gyorsan sütnék ki.

A mellékletben érdekes praktikákról, étrendekről olvashattak a hölgyek és urak. Igen, urak, mivel a *Háztartási Lapok*ban akár ők is megtalálhatták a kedvükre való olvasmányokat. Ilyen téma lehetett például *A kályha léghuzama* című cikk, amit K. Beniczky Irma írt, ami, mint a címe is sejteti, a kályhák működéséről szólt.

A lap hangnemében a konyhát hívogató és csábító helyként festi le, és arra buzdítja a hölgyeket, hogy saját maguk is bátran főzzenek férjüknek és családjuknak. Értelemszerűen itt az elit hölgytagjaira gondol a cikk írója. „A férfiak ép oly gyönyörködve szemlélik a hölgyet a konyhán egyszerű csinos házias ruhában, fehér kötényben, felgyúrt újakkal gyakorlott ügyességgel forgatva kis kezeikben a habverőt, a kavaró főzőkanalat vagy a fánkmetaszt stb. – mint díszes toaletteben a zongorabillentyűin trillázva... Egy szellemes grófnő azt a megjegyzést tevő, hogy a férfiak szívéhez legkönnyebben a gyomron keresztül lehet jutni... Rajta hát hölgyeim, kössük fel a konyhakötényünket, gyakoroljuk kissé magunkat a konyhán.” Ezekkel a sorokkal buzdította társnőit Bankos Margit az otthoni sütésre, főzésre. A 19. század végére tulajdonképpen már nem lealacsonyító dolog az, ha a jómódú nők sürgölődnek a konyhában, néha munka nélkül hagyva szakácsaikat és cselédjeiket, sőt, egészen vonzó tulajdonsággá vált a háziasság. A polgárosodás korszakában, a nők egyenjogúságáért folytatott harcok kezdetén talán nem is meglepő ez a kialakuló „trend”.

A DIVATCSARNOK

„A főlaphoz havonként *Divatcsarnok* cím alatt rendes divatlapot mellékelünk, melynek összeállításánál mindig tekintettel leszünk a minták célszerűségére és az előállítás olcsóságára. Kerülni és mellőzni fogjuk ennél fogva az üres czifraságot és divathajhászást.”⁵⁵

A *Divatcsarnok* első számában megtudhatjuk, hogy a kor férfiúi miként is gondolkodtak a divatról. Szigethy József,⁵⁶ a *Divatról* című cikk írója első kirohanás-ként így szólítja meg a divatot: „Oh! Az az átkozott divat!”⁵⁷ Ebből a cikk eleji felkiáltásból arra következtethetnénk, hogy a szerző a divatot a háta közepére se

⁵⁵ *Hölgyvilág*, 1884.

⁵⁶ Szigethy József (1822–1902) színműíró, színész, a Kisfaludy Társaság tagja és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

⁵⁷ *Hölgyvilág*, 1884.

kívánja, azonban a folytatásban ezt megcáfolja. Ambivalens érzéseit foglalja össze a cikkben a stílussal kapcsolatban. A megfelelő ruházkodás elrejtheti a test hibáit, de ugyanakkor kiemelheti annak előnyös részeit. Szigethy szerint az egyhangúság unalmas: „Kérem alásan, lehet az a ruha, kalap, sat. Bármily szép, elragadhat bennünket bármennyire is, a varázsereje mégis megtörik, ha egy életen keresztül ugyanolyan marad. Az egyhangúság untat bennünket. Az egyhangu toilette látása kifárasztja szemeinket. A szép csak addig szép, a míg új: a szépség fegyvere a változás és ezt a divat idézi elő.”⁵⁸

Magyarország számára a diktátor Párizs és Bécs volt. A divatipar kívülről és felülről szervezte az öltözködés átalakulását. A századfordulói arisztokrácia és a nagypolgárság egyértelműen külföldön vásárolta ruhatárát.⁵⁹ A divat már a 19. században is gyakran változott, csak a módosabb emberek teheték meg, hogy olyan sűrűn változtassák ruhatárukat, illetve egészítsék ki megfelelően divatos darabokkal. A 19. század második felében már erősen függött a divatkövetés a társadalmi hovatartozástól. A divatos öltözködés tehát sikk volt, amely nem csupán szabályokból tevődött össze, hanem fontos volt a ruhák anyagi minősége, valamint a darabok jó szabása. Mindenekelőtt pedig a legfontosabb a divatkövetés naprakésztsége. A városi elit így gondolkodott a divatról: „És most nem bánom, ha te, magasztos fogalom, emberi szeszély, te kecses divat, mindennap változol is. Mert én rajongok érted. Szerintem téged oktondiság volt az istenek lajstromába föl nem venni. Azt hiszem, hogy így gondolkodnak mindazok, akik tudják mi az a chic!”⁶⁰ Az átalakulás igazából nem a ruházkodás általános megváltoztatását, hanem az ünneplő viselet szigorúbb elkülönülését jelentette. A 19. század végi értelmiség szépen lassan felfedezte maga számára a magyar népviseletet.⁶¹

A mellékletben szó esik még az éppen aktuális tavaszi, nyári divatról; különféle cikkek jelennek meg a témában, amelyek személyes véleményekkel vannak megtűzdelve. Váncza Mihály húga, Emília írása is bekerült a lapba. A *Hölgyeknek* című levelében arra hívja fel a figyelmet, hogy mindenki az adottságainak megfelelően válasszon magának ruhadarabokat és kiegészítőket, hogy ne váljon nevetségessé.

A *Hölgyvilág* lapjain sok hölgy kért tanácsot divattal kapcsolatos kérdésekben. Az egyik számban „Kósza Jutka” ekképpen kéri ki nőtársai tanácsát: „Egy majálisba készülök, de nem tudom, hogy milyen ruhát készíttessenek, azért kérem kedves olvasótársnőim szíves véleményét. Tájékoztatomul egy kis személyleírás: karcsú, magas vagyok, hajam éj sötét, arcom halovány, szemeim nagy kékek, orrom pisze s szájam egy kissé nagy, nem vagyok szép, sőt a »csinostól« is nagyon távol vagyok; ezért igen bajos eltalálnom, hogy milyen ruhát viseljek ami jól állna?”⁶²

⁵⁸ *Hölgyvilág*, 1884.

⁵⁹ GYÁNI-KÖVÉR: 2003, 135.

⁶⁰ *Hölgyvilág*, 1884.

⁶¹ F. DÓZSA: 1989.

⁶² *Hölgyvilág*, 1884. 8. 56.

A májusi *Divatcsarnok*ban a fürdők kerültek előtérbe, Bankos Margit a „fürdő-saison”-ról írt egy hosszabb értekezést, amiből megtudhatjuk, hogy a század végén mely helyek voltak a felkapottabbak belföldön, de leginkább külföldön. Tehát nemcsak a ruházkodással foglalkozott a melléklet, hanem egyéb divatjelenségekkel is, a főszerkesztő minél sokrétűbb tematikai felhozatalra törekedett az összeállításánál. A fürdőzés olyan elfoglaltság volt a kor hölgyei számára, amivel kimutathatták rangjukat és stílusosságukat. „A fürdőkre egyáltalán igen sok nő csak azért megy, hogy a fürdői bálók és kirándulások »jelen volt«-jai között az ő neve is szerepelhessen s a férjnek azért kell az egész télen át az íróasztal mellett görnyednie, hogy a nő e nagy gyönyörűséget néhány száz forinttal megvásárolhassa.”⁶³

IRODALOM

DOBOSNÉ BREZOVSKY 2014

DOBOSNÉ Brezovszky Anikó: „A szépről a szépekhez” – *Női lapok a 19–20. században*. http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/noi_lapok/szoveg.html (2014. 04. 17.)

VÁNCZA 1884

IFJ. VÁNCZA Mihály (szerk.): *Hölgyvilág: szépirodalmi hetilap*. 1. évf. 1. sz. (1884. 03. 30.)–1. évf. 13. sz. (1884. 06. 22.). ifj. Váncza Mihály Nyomdája, Miskolc, 1884.

F. DÓZSA 1989

F. DÓZSA Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.

GYÁNI–KÖVÉR 2003

GYÁNI Gábor–KÖVÉR György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

KÉRI 2008

KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pro Pannonia Alapítvány, Budapest, 2008.

KÉRI 1997

KÉRI Katalin (szerk.): *Női lapok a 18–19. század Európájában*. In: *Világtörténet*, 1997, 74–78.

KOZÁRI 2009

KOZÁRI Mónika (szerk.): *Magyarország története 16. A dualizmus kora 1867–1914*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.

Miskolc a XIX. században. <http://www.miskolc.hu/miskolc-xix-szazadban> (2014. 04. 17.)

DOBROSSY 2003

Miskolc története IV/2. 1848-tól 1918-ig. In: DOBROSSY István (et al.): *Miskolc története 6 kötetben*. Miskolc, 2003.

NAGYDIÓSI 1958

NAGYDIÓSI Gézáné: *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig*. In: *Az OSZK Évkönyve, 1957*. OSZK, Budapest, 1958, 193–227.

⁶³ *Hölgyvilág*, 1884. 11. 91.

SZABOLCSI 2014

SZABOLCSI Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története 1705–1892*. II/2. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/391.html> (2014. 04. 17.)

SZINNYEI 1981

SZINNYEI József (szerk.): *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Veszprém, 1981.

TÓVÁRI 1997

TÓVÁRI Judit: *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1997.

ZIMONYI 1987

ZIMONYI ZOLTÁN: *Irodalmi lapok, lapkisértetek Miskolcon, 1880–1956: Miskolci Társalgó, Hölgyvilág, Legyező, Miskolci Szemle, Termés, Új utakon, Kohó (Széphalom)*. Vár Kvt., Miskolc, 1987.